

Zmínili jsme se o tom, že Trávniček odmítal purismus a u řady hesel zařadil odmítaná slova a syntaktické prostředky do spisovné normy. Budiž mu za to vzdán dík. Na druhé straně zůstalo ve *Slovníku* dost jazykových prostředků, kterým byla spisovná povaha upřena. Zase nemůžeme tyto výrazy vyjmenovat, natožpak analyzovat. Vrátime se k hodnocení Trávničkova postoje k jazykové správnosti v jiném, podstatně rozsáhlejší článku. Zde uvedeme jen několik puristických příkladů.

Přídavná jména na *-elní* a *-érní* jsou nahrazena adjektivy na *-ální* a *-ární* (např. *intelektuální* a *regulární*). Domníváme se, že trvání na latinské podobě přípony není zdůvodněno. – Adverbium *den(n)odenně* je odsouzeno jako nečeský překlad *tagtäglich*; Trávniček vyžaduje výraz *každý den*, ale *dennodenně* není nesprávné. – Spojku *aby* o ději prostě následném ve větách jako *odešel, aby se už nevrátil* není třeba považovat jako Trávniček za chybnou. – Spojovací výraz *a sice* je opatřen poznámkou „zamítá se, ale hojně“; neměl by se zamítat. – Předložka *dik(y) čemu* je odmítnuta ve spojení, kdy nejde o děkování, nýbrž o zásluhu, pomoc, příčinu. Není to germanismus, nýbrž evropeismus, který si osvojila i čeština. Vadný je jen v záporném smyslu, např. *díky potopě byla louka zatopena*. – Modální sloveso ve spojení *mělo se stát* je označeno jako nečeské místo *stalo prý se*. – Slovesa *nacházet se, nalézat se* jsou prý nečeská, znamenají-li ‘vyskytovat se’; ve skutečnosti jde o evropeismus. – Adjektivum *následující* ve významu odkazovacím (např. *navrhl následující opatření*) lze podle Trávnička lépe vyjádřit zájmenem *tento*. – Sloveso *obdivovat koho, co* má se prý užívat ve zvrtné formě *obdivovat se komu, čemu*. Asi se vymycovalo z češtiny kvůli podobnosti s němčinou: *bewundern etwas*.

Více o českém purismu v mém článku *Der Purismus in der Entwicklung der tschechischen Schrift Sprache in 19. und 20. Jahrhundert* (in *Deutsch-tschechische Sprachbeziehungen*. Řezno 2000).

Milan Jelínek

Úvody do českého jazyka

Roku 1948 vydal František Trávniček *Úvod do českého jazyka*, nerozsáhlou, ale hutnou publikaci míněnou především pro posluchače bohemistiky na filozofických fakultách. Její podtitul byl *Český jazyk jako celost*. V seznamu literatury dominují autoři jako Havránek, Mathesius, Mukařovský, Vachek, Vodička, dále Bečka a Hujer. To naznačuje převažující teoretické východisko v Pražském lingvistickém kroužku, ačkoli Trávniček jeho členem nikdy nebyl. Ale k jeho názorům měl blízko; ostatně klíčový pojem *celost*, zdůrazněný podtitulem, v textu přibližuje synonymem *struktura*. V souladu s tím je i termín *celostní útvary* spisovné mluvy (rozumějme *strukturní útvary*: hovorový spisovný jazyk, vlastní spisovný jazyk a také umělecký jazyk).

Úvod do českého jazyka z roku 1958, rozsahem zhruba stejný, podtitul *Český jazyk jako celost* ovšem postrádá. Seznam literatury je však zcela jiný: Bělič, Birjukov, Čikobava, Engels, Gorkij, Stalin. Pouze Bohuslav Havránek se objevuje znovu, ovšem s jinými pracemi. Původní komplexní představování teorie jazyka z prvního vydání je zde na řadě míst narušeno vsouváním sporných dogmat: v první kapitole se vykládá „dialektická jednota“ jazyka a myšlení, s níž je v přímém rozporu strukturalistické pojetí jazyka, které jej chápe jako strukturu znaků vyznačujících se přímým vztahem k realitě. Úvod poučuje dále o Pavlovově učení o druhé signální soustavě, upozorňuje na nesprávnost strukturalistických názorů o imanenci jazykového vývoje, českému lingvistovi Emanuelu Kovařovi tu Trávniček např. vytýká idealistické pojetí vzniku jazyka, plynoucí z toho, že autor neznal Engelsonu práci o podílu práce na polidštění opice... Ve třetí kapitole (Jazyková soustava) je vypuštěn výklad o výrazových prostředcích a jejich „úkonech“: konkrétně o rozlišovacím úkonu hlásek („hlásky významotvorné“ proti „fonetickým obměnám“ – v strukturalistické terminologii fonémů proti variantám), zato nově byla představena teze o tom, že slova vyjadřují pojmy. Trávniček se také výslovně zmiňuje o odumírání zeměpisných („lidových“) dialektů – proti staršímu jeho tvrzení o jejich nivelizaci do interdialektů atd.

Tuto diskontinuitu Trávníčkových názorů má na svědomí polemika zahájená 9. května 1950 v sovětské Pravdě. Gruzinský jazykovědec Arnol'd Čikobava zde uveřejnil článek, jímž chtěl čelit dosavadním scestným teoriím N. J. Marra vydávaným za jedinou správnou aplikaci marxismu na jazykovědu. Ale většina sovětských jazykovědců se opatrnicky dávala spíše na Marrovu stranu, až do záležitosti autoritativně zasáhl Stalin. Tak vznikly jeho proslulé jazykovědné stati. Ostatní účastníci pak uveřejnili své sebekritiky a polemika byla skončena. Celá tato diskuse byla ve Slovanském semináři Filozofické fakulty Masarykovy univerzity pod Trávníčkovým vedením pohotově přeložena a následujícího roku (1951) vyšla knižně s názvem Sovětská diskuse o základních otázkách jazykovědných (...). Stalinovy stati pak byly Trávníčkovým teoretickým východiskem až do konce jeho života. Kromě změn v Úvodu do českého jazyka se staly základem jeho útočného spisu Český jazykovědný strukturalismus ve světle Stalinova učení o jazyce (1951) a skriptu Úvod do marxistické jazykovědy (1954). Pouze jeho Skladba, III. díl Historické mluvnice české (1956), zůstala, až na jednovětou úlitbu v úvodu, této deformace ušetřena.

Dušan Šlosar

Místo Františka Trávníčka ve vývoji české rusistiky

Těžiště bohaté a záslužné činnosti našeho významného jazykovědce, který byl za svého života dobře znám nejen v odborných kruzích, ale i v širokých lidových vrstvách, tkví především v oblasti bohemistiky. Vzpomeňme však u příležitosti stodvacátého výročí Trávníčkova narození i jeho nemalého přínosu pro rusistiku (sr. též nekrolog R. Mrázka v Čs. rusistice 1961, č. 4, a náš příspěvek tamtéž 1988, č. 4).

Trávníčkův zájem o ruskou a východoslovanskou problematiku se projevil už v jeho mládí: v roce 1914 uveřejnil v ČČM 88 článek k úmrtí F. F. Fortunatova. Při svém pobytu v zajetí a v legiích na Rusi (1915–19) se spřátelil s významným jazykovědcem A. A. Šachmatovem a diskuse s ním měly vliv na další Trávníčkovu činnost, mj. na jeho zájem o otázky syntaxe a na sepsání jeho celoživotního díla – Mluvnice spisovné češtiny, vydané v letech 1948–49. Připsal jí Šachmatovově památce a její 1. díl vyšel i rusky v Moskvě roku 1950 v překladu A. G. Širokovové.

V letech ohrožený nacismem se Trávníček spolu s B. Havránkem i jinými kulturními pracovníky zasazuje výzvou k veřejnosti (1937) o zrovnoprávnění ruštiny se západními jazyky v našich školách. Svě postoje neskrývá ani v době okupace; ale teprve po osvobození v roce 1945 se může dát s elánem do práce na obnově našeho národního života a našich vysokých škol. K výchově první poválečné generace našich rusistů přispěl přednáškami i semináři z ruského jazyka na brněnské filozofické fakultě (obojí vedl rusky) i další publikační činností: hned v roce 1945 vydává spolu s L. Šwirkem příručku *Ruská abeceda a výslovnost* a v řadě dalších sloupků a článků v denním i odborném tisku si všímá různých stránek ruštiny. Příspěvky k česko-ruským stykům, uveřejňované v brněnském listu Rovnost, vyšly poté souborně v roce 1946. Z dalších statí vzpomeňme alespoň *Naše slova z ruštiny* (1946), *Ruština a naše kultura* (1948), *Výrazová mohutnost ruštiny* (1949), *Dobrovský a ruština* (Sov. věda–jazykověda 3, 1953). Reakcí na známou diskusi o marxismu v jazykovědě (1950), k níž přispěl i J. V. Stalin, je mj. Trávníčkova účast na jejím překladu do češtiny v sborníku *Sovětská diskuse o základních otázkách jazykovědných* (1951), na přípravě překladu sborníku *O jazyce literárních děl* (1952) a publikace *Knihy o překládání* (1953). Posledním jeho rusistickým příspěvkem je pak stať *K českým a ruským určitým tvarům slovesným* v sborníku Rusko-české studie (1960). S uznáním je třeba připomenout i Trávníčkovy cenné rady a impulzy brněnským autorům 2. dílu *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy* (1960).

Většina z bohatého díla Františka Trávníčka zasluhuje pozornosti a úcty. Méně to platí o některých jeho názorech a teoretických soudech z posledních období jeho života, které byly zatíženy nekritickým přístupem k stalinskému pojetí jazykovědy a netolerancí vůči odlišným lingvistickým